

УДК 911.3 : 32

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНИ

М. Дністрянський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розкрито сутність геополітичної проблематики етнокультурних взаємин в Україні. Відображено географічні параметри кризи української етнічності як основного негативного чинника територіально-культурної інтеграції населення України. Обґрунтовано модель оптимізації територіально-культурних співвідношень і зв'язків в Україні.

Ключові слова: геополітика, культурна ідентичність, акультурація, асиміляція, етнонаціональна сфера.

Культурне середовище в сучасному світі щораз більше втягується в сферу геополітичних взаємин. Різні культурні чинники помітно впливають на характер і напрям геополітичних процесів та геополітичні кроки держав. І це закономірно, адже *культура*, як сукупність духовних та матеріальних надбань суспільства з характерною системою цінностей, стереотипів поведінки, не лише формує морально-етичні засади життєдіяльності громадян, а й виконує *важливі геополітичні функції ідентифікації держави, ут-вердження її місця у світі, консолідації її населення*. І якраз перед Україною гостро сто-ять проблеми формування культурного обличчя та забезпечення територіально-політичної єдності. Проте з огляду на несприятливі історичні передумови *культурна само-бутність та цілісність українського суспільства зазнає різних викликів, а культурна сфера загалом не в змозі забезпечити необхідні засади геополітичної цілісності дер-жави*. Окрім того, в умовах глобалізації посилились і зовнішні виклики культурній са-мобутності країн, зокрема, зростає нав'язлива пропаганда уніфікованих культурних стандартів. У цьому контексті для України важливо визначити таке: а) де пролягають лінії територіально-культурних розривів і чим вони зумовлені; б) активізація яких сус-пільно-географічних чинників могла б забезпечити територіально-культурну, а відтак і територіально-політичну консолідацію; в) якою могла б бути оптимальна модель тери-торіально-культурних взаємин в Україні і як її реалізувати на практиці.

Регіонально-культурна неконсолідованість і, як наслідок, – геополітична незрівноваженість ситуації в Україні є багатоаспектною проблемою, яка охоплює історичні, етнонаціональні та релігійно-конфесійні чинники, досить широко представлена в політологічній та соціологічній літературі. Однак більшість підходів до цієї проблематики сто-сується відображення диференціації культурно-ментальних цінностей та геополітичних орієнтацій у розрізі російськомовне населення–україномовне населення, що не завжди методологічно виправдане. Зокрема, *некоректним є трактування російськомовного на-селення як цілісної етнокультурної спільноти, враховуючи його поліетнічний і*

полірелі- гійний характер та різnorodні геокультурні й геополітичні орієнтації. До того ж, такий

© Дністрянський М., 2008

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ. . .

73

підхід став технологічним прийомом у процесі мобілізації ідей російського націоналізму в Україні. А реальна картина етнокультурних співвідношень є значно складнішою, і її всебічне відтворення потребує насамперед аналізу суспільно-географічних ви- мірів, які в політологічній літературі на другому плані.

Отже, з урахуванням провідного значення етнонаціонального чинника і національної культури у процесах формування культурної сфери держави в *соціально-географічних оцінках ступеня цілісності українського територіально-культурного середовища треба виходити з того, що його засади мали б формуватися регіонально-культурною цілісністю української етнічної нації та сукупністю її культурних взаємозв'язків з етнонаціональними меншинами*. Головні лінії територіально-культурних розривів у рамках самої української етнічної нації найбільше стосуються різного ступеня її асиміляції та акультурації в російськомовне середовище як на міжрегіональному, так і та внутрішньорегіональному рівнях, що зумовлено відомими історично-політичними чинниками. Лише часткове значення має географічно-конфесійна диференціація. Індикатором культурної пов'язаності етнонаціональних меншин з етнічними українцями є, зокрема, ступінь їхньої інтеграції в українське мовно-культурне середовище, який відображає частка населення цих меншин з рідною українською мовою та частка насе-лення, що вільно володіє українською мовою. Однак *про ступінь цілісності українського культурно-ментального середовища свідчать не лише загальнорегіональні показники мовної асиміляції, але з огляду на необхідність оптимальних співвідношень у взаєминах: велике місто – прилегла округ, й рівень відповідності частки українців, що вважає рідною українську мову у великих містах, з відповідними значеннями у сільській місцевості*. В узагальненому вигляді параметри етномовної ситуації та обсяги асиміляційних процесів своєрідно відображає індекс відповідності частки етнічних українців та частки україномовного населення (I_{уу}), а також індекс відповідності частки українців з рідною російською мовою та частки росіян з рідною українською мовою (I_{ур}), які роз-раховували як відношення цих величин. В оцінюванні рівня інтегрованості громадян України в україномовне середовище суттєвими також є показники україномовної про-дукції у видавничій справі.

На підставі цих вихідних положень та методологічних підходів аналіз рівня мовної асиміляції етнічних українців треба виконувати, зіставляючи ситуацію у сільській місцевості та у міських поселеннях. Зазначимо, що перепис 2001 р. зафіксував навіть деяке поглиблення мовної асиміляції українців, характерніше не для державотворчої нації, а для етнічних меншин. Тобто якщо 1989 р. рідною російську вважало 12,3% етнічних українців, то 2001 р. – 14,8%, причому, що є особливо несприятливим чинником етно-політичної консолідації української етнічної нації, 3,2% усього етнічно українського на-селення взагалі не володіє українською мовою. Рівень асиміляції етнічних українців у російськомовне культурне середовище є певним індикатором стану етнонаціональної самосвідомості, адже *для українців з рідною російською мовою*

порівняно більше характерна змішана, “радянська”, чи регіональна ідентичність. Частка українців з рідною російською мовою значно диференційована за окремими регіонами та в розрізі сільсько-го і міського населення (див. таблицю). Отже, якщо загалом по Україні 14,8% етнічних українців визнано рідною російську мову, то у міському середовищі – 21,8%, а в сільській місцевості – 2,7%. Порівняно з 1989 р. частка українського населення з рідною російською мовою у містах зросла на 1,8%, а у селах – на 0,7%. Як бачимо, попри деякі тенденції до русифікації українського села, все ж головним середовищем русифі-

74

М.

Дністрянський

каційно-асиміляційних процесів залишаються українські міста, відображаючи кризовий стан української етнічності. Найбільша частка українців (переважно це мешканці обласних центрів та великих міст) асимілювала в російськомовне середовище АР Крим (59,5%), Донецької (58,7%) та Луганської (49,4%) областей.

Проблеми акультурації етнічних українців поглиблюються через характерні особливості *деконцентраційного типу розселення населення з рідною українською мовою, який уже намічається в Центральній Україні, але особливо гостро виявляється у південних і східних регіонах* (див. таблицю), що загалом посилює й *неоптимальність територіальної структури української культурної сфери*. Тобто, як уже зазначено, основні носії української культури зосереджені тут у сільській місцевості та в середовищі невеликих міських поселень, а великі міста, як фокуси територіальних відносин, не те, що не відображають потреб, якісно вищих виявів та загалом нового якісного рівня української культури, що мало б бути у випадку природних, нормальних взаємин, а навпаки, стають культурно чужорідними тілами в межах суцільного українського культурного простору. Це найбільше стосується Донецької, Луганської, Одеської, Харківської, Запорізької, Миколаївської і Дніпропетровської областей. Такі слабкі місця географії української культури (аккультурація широких верств населення, міська культура і міське середовище) стають особливо помітними на фоні посилення культурної експансії з інших держав. Отже, *недостатній розвиток україномовної культури у великих містах перешкоджає українській етнічній нації завершити необхідний процес модернізації, зумовлюючи певною мірою і кризу української етнічності загалом*.

Оскільки ситуація щодо асиміляції та акультурації етнічних українців у розрізі регіонів, субрегіонів, великих міст та сільської місцевості значно диференційована, то порівняльний аналіз просторових відмінностей дає змогу окреслити територіальну модель культурно-лінгвістичної структури українського етносу, виділяючи такі ареали: 1) ареал з порівняно цілісним українським культурним середовищем (незначна частка етнічно українського населення у сільській місцевості та у великих містах асимілювала в російськомовне культурне середовище); 2) ареал з переважно цілісним україномовним середовищем сільської місцевості і малих міських поселень та деякою акультурацією українського населення обласних центрів, де менше 10% етнічних українців вважає рідною російську мову; 3) ареал з порушеними внутрішньорегіональними етнокультурними зв'язками: мовно асимільоване українське населення великих і середніх міст (понад 10% етнічних українців вважають рідною російську мову) і лише частково асимільоване українське населення сільської місцевості; 4) ареал із загостреними кризовими виявами української етнічності (половина і більше українського населення вважає

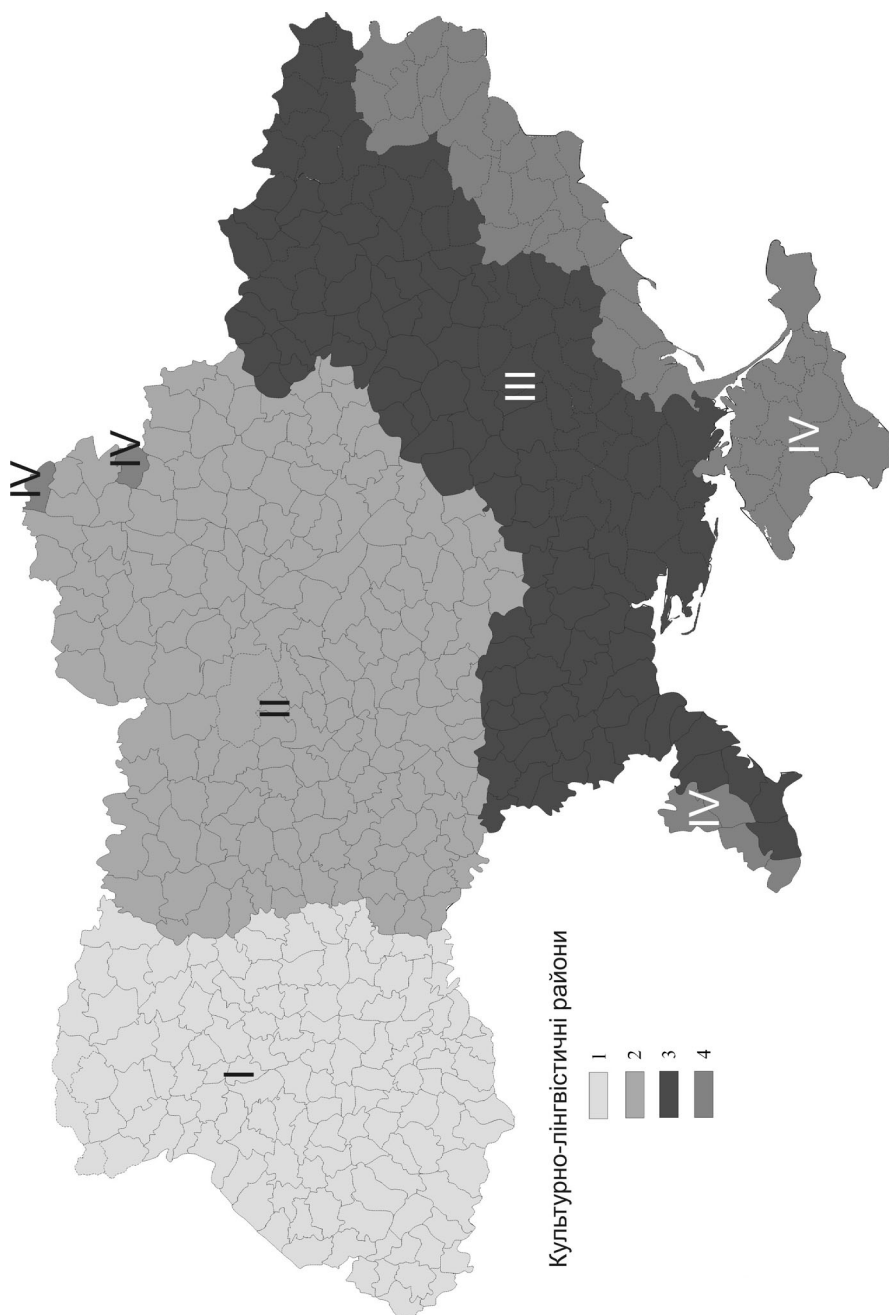
рідною російську мову). Межі цих ареалів визначені як історико-географічними межами, так і лініями різкого зменшення частки етнічних українців, яке зумовлює зростання ступеня асиміляції та акультурації [4, с. 243–246].

Співвідношення частки етнічних українців та україномовного населення (I_{уу}) синтетично розкриває і рівень асиміляції етнічних українців, і здатність україномовного середовища здійснювати природну асиміляцію щодо представників інших етнонаціональних груп. Цей показник також диференційований між регіонами історичного етнічно українського ядра та пізніше освоєними територіями. Виявляються у цьому й інші географічні особливості: а) у всіх західних та у двох центрально-західних (Житомирській і Хмельницькій) областях частка населення з рідною українською мовою є вищою,

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ. . .

Диференціація ступеня русифікації етнічних українців у сільській місцевості та міських поселеннях за регіонами

Україна, автономія, області	Частка етнічних українців у сільській місцевості, які вважають рідною російську мову, %	Частка етнічних українців у міських поселеннях, які вважають рідною російську мову, %	Різниця у рівнях асиміляції етнічних українців у містах та сільській місцевості, %	Індекс відповідності частки українців та населення з рідною українською мовою	Індекс відповідності частки українців з рідною російською мовою та частки росіян з рідною українською мовою
Україна	2,7	21,8	19,1	1,15	3,8
АР Крим	51,7	65,3	13,6	2,43	297,5
Вінницька	0,1	2,5	2,4	1,00	0,09
Волинська	0,0	0,5	0,5	0,98	0,02
Дніпропетровська	1,5	21,2	19,7	1,18	2,9
Донецька	21,4	64,3	42,9	2,36	45,2
Житомирська	0,3	3,9	3,6	0,97	0,12
Закарпатська	0,1	1,4	1,3	0,99	0,06
Запорізька	10,0	38,6	28,6	1,41	7,02
Івано-Франківська	0,0	0,4	0,4	0,99	0,01
Кілівська	0,4	2,5	2,1	1,00	0,12
Кіровоградська	0,8	5,1	4,3	1,01	0,26
Луганська	14,2	56,9	42,7	1,93	29,1
Львівська	0,0	0,7	0,7	0,99	0,03
Миколаївська	2,0	26,6	24,6	1,18	2,82
Одеська	4,3	41,3	37,0	1,36	10,48
Полтавська	0,4	4,8	4,4	1,02	0,24
Рівненська	0,0	0,8	0,8	0,99	0,02
Сумська	3,8	9,7	5,9	1,05	0,73
Тернопільська	0,0	0,2	0,2	0,99	0,01
Харківська	3,9	33,2	29,3	1,31	6,0
Херсонська	3,2	20,3	17,1	1,12	1,55
Хмельницька	0,1	1,6	1,5	0,99	0,06
Черкаська	0,2	2,9	2,7	1,01	0,14
Чернівецька	0,0	3,0	3,0	0,99	0,19
Чернігівська	2,3	8,2	5,9	1,05	0,50
м. Київ		14,2		1,14	1,8

Регіональні відмінності культурно-лінгвістичної структури української етнічної нації: 1 – з порівняно цілісним культурним середовищем; 2 – з цілісним культурним середовищем сільської місцевості та малих міських поселень і деякою акумуляцією українського населення великих міст; 3 – з порушеними етнокультурними зв'язками між істотно асимільованим населенням великих міст і лише частково асимільованим населенням сільської місцевості; 4 – із загостреними кризовими виявами української етнічності.

ніж частка етнічних українців і, відповідно, $I_{уу}$ є меншим від 1; б) у межах великої центральної частини України цей показник значно не змінюється і становить або 1, або лише трохи більше 1; в) різко переважає частка етнічних українців над часткою населення з рідною українською мовою лише у Донецькій і Луганській областях та у АР Крим.

Що ж до співвідношення частки українців з рідною російською мовою та частки росіян з рідною українською ($I_{ур}$), яке відображає різні рівні асиміляції українців та росіян, то значення цього показника за регіонами (див. таблицю) засвідчує, що *в усіх областях історичного ядра України частка українців з рідною російською мовою є меншою від частки росіян з рідною українською мовою*. Виняток становлять лише м. Київ та деякі промислові міста (Кременчук, Шостка). А зі зменшенням частки українців у південному і східному напрямках різко зростає частка українців з рідною російською мовою, і навпаки, зменшується частка росіян з рідною українською, а значення $I_{ур}$ стає більшим від одиниці, досягаючи рекордного значення у Криму (297,5).

Дуже низький сьогодні рівень знання етнічно неукраїнським населенням державної української мови, що є значною перешкодою на шляху його інтеграції в українське культурне середовище. Загалом частка осіб у середовищі етнонаціональних меншин, які, крім рідної, вільно володіють українською мовою, становить лише 20,3%. Порівняно з попереднім переписом, їхня кількість дещо збільшилася (майже на 7%), однак є недостатньою з огляду на потреби подальшого формування цілісного загальнодержавного культурного середовища.

Проблема асиміляції та акультурації етнічних українців виявляється по-різному, та насамперед – у інформаційно-психологічній залежності від російської культурної продукції. Свідченням цього є домінування в Україні російськомовних друкованих видань. Наприклад, 2005 р. в Україні українською мовою випущено лише 18,9% усіх журналів, 31,3% усіх газет і дещо більше (61,1%) усіх книжок (лише завдяки підручникам), що з урахуванням кількарізного переважаючого закордонної продукції призводить до переважаючого на українському ринку російськомовних друкованих видань [7, с. 500]. Ще критичніша ситуація в регіональному вимірі, адже основна україномовна продукція виходить у м. Києві та західноукраїнських регіональних центрах. Проте це лише окремі штрихи до відображення ступеня акультурації. Її обсяги значно глибші, якщо врахувати мізерну частку україномовної продукції в галузі кіновиробництва і кінопрокату, молодіжної субкультури (естрада, дискотеки та ін.). Очевидним є те, що через несприятливі історично-геополітичні передумови професійна українська культурна творчість так ще й не піднялася до висоти української народної культури, що завдає суспільству величезних втрат, адже внаслідок цього професійний український культурний продукт дуже часто стає вторинним, що формує і відповідну ментальність та поведінку як тих, хто його творить, так і тих, хто його сприймає. Важливо, що на цій проблемі акцентував увагу С. Рудницький ще у 20-ті роки [6], і вона залишається актуальною й сьогодні.

Отже, усі показники, що характеризують структуру населення за рідною мовою та структурні співвідношення в інформаційній сфері, об'єктивно засвідчують *наявність кризи української етнічності*, насамперед її культурної складової. На жаль, для припи-

нення дії механізмів постійного відтворення і навіть поглиблення всіх кризових виявів української культури за роки незалежності рішучих кроків так і не зроблено, і, що важливо, втрачено найсприятливіші для *культурно-психологічного оновлення української етнічної нації моменти*, якими могли бути факт проголошення незалежності та пома-

78

М.

Дністрянський

ранчева революція. Навіть навпаки, як вважає Б. Бахтєєв, відбувається процес “інтегрування країни і суспільства, утвердження дедалі більшої їх однорідності, але не на українській, а на “маросійській основі” [1, с. 48]. Тому *психологія культурної вторинності, соціально спрямована в радянські часи у напрямі до союзного центру, переорієнтовувалася до центру України, захоплюючи щораз більші території і прошарки суспільства*. З’явилася і низка ідеологічних обґрунтувань щодо недоцільності усунення нас-лідків асиміляції та акультурації етнічних українців і сприйняття їх як непорушних реалій [2, с. 120–123]. Деякі зовнішні небезпеки для української культурної ідентичності зумовлені й геополітичними інтересами сусідніх держав. Зокрема, Г. Перепелиця звертає увагу на небезпеку російської культурної експансії в Україну, яка “...має сприяти зміцненню російської культурної ідентичності і відтак розмиванню української культурної ідентичності” [5, с. 13] і відбуватися в контексті з іншими експансіоністськими діями в економічній, інформаційній та інших сферах. Посилюють інформаційно-культурний тиск на суміжні українські регіони й такі держави, як Польща, Румунія, Угорщина.

У таких непростих умовах стає помітною необхідність системної *геоетнополітики України*, яка відбувалася б у різних сферах, однак насамперед в аспекті розширення (а у багатьох випадках і створення) багатогранного україномовного міського культурного середовища. Здійснення й ефективність такої політики залежатиме не лише від державних структур, а й від української культурно-політичної еліти загалом. Першочерговим завданням є *припинення дії інформаційних чинників акультурації та створення нових механізмів самоусвідомлення* мешканцями великих міст необхідності й доцільності *якісного культурно-лінгвістичного переходу*. Таке самоусвідомлення, яке на перший погляд може видатись ілюзорним, своєрідним ідеалістичним прожектором, як засвідчують історичні приклади, є *реальним*, але може бути здійснене не внаслідок моралізаторства чи поверхової штучної “українізації”, а через систему дієвих спонукальних заходів, які повинні мати не насильницький, але всеохопний, наступальний характер. Тобто йдеться про формування таких умов і обставин, за яких сукупна дія всіх чинників життєдіяльності (взаємини з владними структурами, праця, освіта, інформація) зумовлювала б внутрішню потребу інтеграції в українське мовно-культурне середовище. А один з ефективних кроків у цьому напрямі – творення осередків привабливого, насамперед для молоді, українського цілісного культурного середовища (література, естрада, кіно, спорт), включаючи й елементи молодіжної субкультури.

Успішність реалізації програми культурної модернізації української етнічної нації (в контексті урбанізаційних процесів) потребує економічної підтримки та активізації ролі культурного середовища тих великих і середніх міст (а це переважно Західна і Центральна Україна), де зберігається і функціонує цілісне україномовне культурне середовище, і передусім столиці – міста Києва. Зокрема, з огляду на високий ступінь концентрації культурної і політичної еліти, порівняно високу частку етнічних українців та осіб з вищою освітою загалом, саме Київ має усі підстави започаткувати процес

мовно-куль-турного оновлення української етнічної нації у регіонах Центральної і Східної України, хоча з іншого боку, у другій половині 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст. у культурному середовищі Києва намітилось і багато негативних тенденцій (русифікація підприємницького і молодіжного середовищ, зростання ролі масової культури, насам-перед, російської й американської та ін.). Отже, з огляду на те, що столиці переважно завжди започатковують нові суспільні тенденції, *припинення деструктивних процесів*

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ. . .

79

та позитивні зрушення в українській мовно-культурній сфері Києва дали б додаткові імпульси формуванню нової культурної ідентичності України.

Порівняно з кінцем 80-х, початками 90-х років різко зменшився культурний вплив на всю Україну міського середовища найбільших західноукраїнських центрів, зокрема Львова. Одна з причин цього явища, поряд з багатьма іншими, – відсутність тут реальних економічних здобутків, великі провали у галузі промисловості, що зумовлено слабкістю і непідготовленістю організаційно-господарської еліти, а це знижує і сукупний потенціал регіону, і його провідні позиції у політичній та культурній сферах. Однак зважаючи на широту та цілісність культурного середовища (і по горизонталі, і по верти-калі), західноукраїнські культурні осередки залишаються важливим плацдармом для нової хвилі українського культурного піднесення. Отже, об'єктивні проблеми потребують ефективної злагодженої роботи як державних структур, так і різних груп суспіль-ства, яка попри всі складності уже в найближчій перспективі може забезпечити фор-мування суцільного цілісного україномовного середовища насамперед у всіх обласних центрах Центральної України (Київ, Вінниця, Житомир, Кіровоград, Черкаси, Чернігів, Полтава, Суми), а згодом, враховуючи порівняно вищу частку населення з рідною українською мовою, – і Дніпропетровська та Херсона. Важливо звернути увагу, що *від-ставання частки населення з рідною українською мовою від реального вживання української мови в комунікаційно-інформаційній сфері великих міст водночас свідчить про певні резерви і навіть об'єктивну готовність значної частки населення до рішучого і повного переходу в україномовне середовище.* А тому і результатом першого ета-пу такого рішучого мовно-культурного переходу має бути відповідність рівня практич-ного вживання української мови частці населення з рідною українською мовою. Це за-безпечило б надійний плацдарм у подальшому збільшенні рівня вживання української мови, але вже до частки етнічних українців.

Вирішення такої комплексної проблеми, безперечно, потребує диференційованого підходу і щодо різних груп населення, передусім урахування вікових особливостей та соціального походження громадян. У цьому контексті найсприятливішою для такого переходу категорією населення великих міст, можна сказати, його авангардом, можуть стати ті вихідці з сільської місцевості, які вирости в україномовному середовищі, але одержали освіту і вже адаптувались до міського життя, зберігаючи водночас свою куль-турну ідентичність та не виявляючи її через дискомфортні умови й у силу інерції дії ба-гатьох чинників.

Кристалізація геокультурної ідентичності України залежатиме і від вектора релігій-ної складової культури, від гармонізації мовно-культурних взаємин у релігійній сфері, відповідно до потреб культурної модернізації української нації та зовнішніх викликів.

На жаль, теперішня політика незалежної України у культурній сфері не лише не сприяла усуненню механізмів акультурації етнічних українців, а, навпаки, у деякому аспекті (дво- або російськомовний формат молодіжних теле- і радіопередач, засилля російської преси, естради, зростання впливу проросійськи орієнтованої олігархії тощо) лише поглиблювала мовно-культурні проблеми української етнічності. Однак перспективи вирішення цієї проблеми, хоча й не надто оптимістичні, все ж простежуються. Це, зокрема, влучно окреслив І. Дзюба: “Під страхітливим тиском ідеологічної та естетичної цензури і русифікаторської нівеляції українська культура нагромадила величезну “стиснену” енергію невикористаних можливостей, загальмованих поривань, і ця “пружина”, починаючи розпрямлятися, обіцяє неабиякий культурно-історичний прорив.

80 Дністрянський

М.

Щоправда поки що тільки обіцяє...”[3, с. 34]. У цьому контексті оптимізація нового українського культурного простору України внаслідок *гармонізації взаємин по лінії велике місто–прилегла округа, а також його природне розширення у південному і східному напрямках із залученням людських резервів і втягуванням великих регіонів з їхнім позитивним досвідом, могло б створити додаткові передумови й для нового якісного стану української культури, нового самобутнього культурного обличчя України, її гео-етнополітичної ідентифікації та стабілізації.*

1. Бахтєєв Б. Зберігши Україну, ми її втратили? // Сучасність. – 2002. – № 7–8.
2. Вілсон Е. Національна ідентичність в Україні // Політична думка. – 1999. – № 3.
3. Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього. – К., 2001.
4. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів, 2006.
5. Перепелиця Г. Виклик майбутньому. Геополітичні витоки асиметрії українсько-російських відносин // Політика і час. – 2004. – № 10.
6. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передм. О. І. Шаблія. – Львів, 1994.
7. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К., 2006.

DNISTRYANSKY M. GEOPOLITICAL PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF MODEL OF FORMING CULTURAL DISTINCTIVITY OF UKRAINE

M. Dnistrianskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Sense of geopolitical problems of ethnic cultural relation in Ukraine has been represented. Geographical parameters of crisis in Ukrainian ethnithity as bases negative factor of territorial cultural integration of Ukrainian population have been characterized. Model of optimization of territorial cultural correlations and relations have been argued.

Key words: geopolitics, cultural identity, acculturation, assimilation, ethnic national sphere.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2007

Прийнята до друку 27.09.2007